

תוצר החכמה

בימי עזרא, ככתוב בנחמיה⁶¹: הגרא"י קוק האריך הרבה לדחות הדבר מכמה טעמים: שבועה אינה חלה על דורות הבאים; קבלת השבועה היתה רק על זמן המקדש ("ולא נעזוב את בית אלקיננו"); אין שבועה חלה לקיים את המצוה ולא באה אלא לזירוז (בפרט זה האחרון יש לדון: בר"ן נדרים, ח א, ברשב"א שם, וב"המאור", שבועות פ"ב, מבואר שמקרבן בלבד פטור הנשבע לקיים את המצוה, אבל השבועה חלה ואם עבר לוקה משום "בל יחל". וראה "קצות החושן", עג, ס"ק ה), ועוד. אף בשו"ת "זכרון יהונתן"⁶² השיג על חידושו של "בית הלוי" בטענה, שהרי בפסוק מפורש שם שאף על משא ומתן בשבת ויו"ט נשבעו, והלכה פסוקה היא שאיסורו מדרבנן. סימן, שקבלתם לא היתה אלא על אותו הדור בלבד. סיכומו של דבר: שתי הדעות הקיצוניות — שמיטה בזמן הזה מן התורה ושמיטה בזמן הזה אף מדרבנן אינה נוהגת — מהוות מיעוט. רובם הגדול של הראשונים ושל האחרונים פוסקים: שמיטה בזמן הזה נוהגת מדבריהם. ברוב הזה ישנן אמנם שלש קבוצות: א) מדרבנן, מפני שקדושת עזרא בטלה עם החורבן; ב) מדרבנן, מפני שאף בימי עזרא לא היתה "ביאת כולכם"; ג) מדרבנן, מפני ששמיטה תלויה ביובל. אבל הצד השווה שבהן — מדרבנן.

מה ההבדל למעשה בין ששמיטה היא מן התורה ובין שהיא מדרבנן? סוף סוף הרי אין בכח מי שהוא לבטל אפילו איסור דרבנן! אבל יש ויש תוצאות מעשיות ממסקנא זו בנוגע לזמן הזה במובנו הפשוט: בימינו עכשיו. הדבר קשור עם "היתר המכירה", ועל כך — במה שיבוא.

ד

היתר המכירה

העברת דבר מרשות לרשות, בדמות מכירה או מתנה, בשביל להפקיע איסור ידוע הקשור עם בעלותו של הדבר, מצינו בהלכה במקומות שונים. אדם נותן פירות מעשר שני שלו במתנה לחברו, בשביל שיוכל לפדותם בלי תוספת חומש, שכן הבעלים הפודים מעשר שני שלהם מוסיפים חומש¹; המודר הנאה מחבירו ואין לו מה יאכל, נותנו לאחר לשום מתנה והלה מותר בה²; מי שלא הניח עירובי תבשילין הרי זה לא יאפה ולא יבשל ולא אחרים אופים ומבשלים לו, כיצד הוא עושה, מקנה קמחו לאחרים ואופים לו ומבשלים לו³; מקנה אדם בהמתו או חלק מבהמתו המבכרת לעכו"ם, בשביל שתיפטר מבכורה כשתלד⁴; ישראל וגוי שהיו

61 י, ל ולב.

62 ח"ב, קונטרס "דבר השמיטה".

1 מעשר שני, פ"ד מ"ה.

2 נדרים, מח א.

3 ביצה, יז א.

4 בכורות. ג ב.

באים בספינה וחמץ בידי ישראל, הרי זה מוכרו לנכרי ונותנו במתנה וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח⁵. דין זה של חמץ שימש מקור לסדר תדירי, למנהג קבוע. המקרה של "היו באים בספינה" הבינו הפוסקים בדרך "דיברו חכמים בהווה", כלומר: לא שיש איסור לעשות כן בזמן רגיל, אלא שלא היה צורך בדבר. משנשתנו התנאים באופן שאי אפשר מבלי שישאר חמץ בעין, הורגלו לעשות המכירה קבע⁶.

בכל המקרים האמורים אין המכירה והמתנה מוחלטות במציאות. אף המוכר והנותן ואף הלוקח והמקבל יודעים שה"העברה" אינה אלא כתריס כלפי דין ידוע. אבל מכיון שהדבר נעשה באחד מדרכי הקנינים המועילים לפי ההלכה, והמכירה או המתנה מקבלות תוקף חוקי, הרי זה מספיק. לא יפלא, איפוא, אם בראשית התהוותו של הישוב החדש בארץ, כשנתקל בקשיים עצומים לרגל השמיטה, הורו גדולי הדור להשתמש בעצה זו של מכירת הקרקעות לנכרי. אלא שכאן, בשאלת השמיטה, ישנן נקודות-תורפה בהיתר המכירה, שאינן במכירות אחרות. ונקודות אלו עוררו משא-ומתן רחב ואף התנגדות רבה מצד גדולים אחרים. ואלו הנקודות: (א) תועלת המכירה, כלומר: אפילו כשהמכירה קיימת, אם היא פועלת הפקעת איסור שמיטה; (ב) תוקף המכירה, היינו: אם יש ממש בעצם המכירה; (ג) היתר המכירה, פירוש: הרי יש איסור למכור קרקע לנכרי בארץ-ישראל.

בשאלה הראשונה, — אם על ידי מכירה לנכרי נפקע איסור שביעית, — נחלקו גדולי הפוסקים, מראשוני האחרונים: בעל "בית יוסף" מצד אחד והמבי"ט והמהרי"ט מצד שני. לא על מכירה לעכו"ם דנו, אלא על פירות שגדלו לכתחילה בקרקע של עכו"ם, אם יש עליהם קדושת שביעית, או לא. ומאליו מובן: להצד הראשון, אין שום תועלת במכירת הקרקע לנכרי, מה שאין כן להצד השני. בעצם, הדבר תלוי במחלוקת של תנאים ואמוראים: אין קנין או יש קנין לנכרי בארץ-ישראל להפקיע מידי מעשר⁷. הסוברים אין קנין, למדים מהפסוק: "והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם לרשת אחוזה", הקיש אחוזה לעבדים: מה עבדים אתם קונים מהם (שישראל קונה עבד כנעני לגופו) והם אינם קונים מהם (שגוי אינו קונה ישראל אלא למעשה ידיו ולא לגופו), אף אחוזה אתם קונים מהם והם אינם קונים מהם⁸. ועוד, שנאמר: "כי לי כל הארץ", לי קדושת הארץ⁹, ואין קנינו קנין להפקיעה מקדושתה שלא תתחייב במעשר¹⁰. הסוברים יש קנין דורשים:

- 5 תוספתא, פסחים, פ"ב.
- 6 וראה על "מכירת חמץ והשתלשלותה" ב"המועדים בהלכה" לכותב הטורים, עמודים רמה-רנה.
- 7 ראה ירושלמי דמאי, פ"ח ה"ה, בבלי גיטין, מז א, ובכורות, יא ב.
- 8 ירושלמי, שם.
- 9 גיטין, שם.
- 10 אף בירושלמי הביאו ראיה מפסוק זה אבל באופן אחר: "והארץ לא תמכר לצמיתות כי לי

"והארץ לא תמכר לצמיתות", הא אם נמכרה חלוטה היא¹¹. ועוד, שנאמר: "ראשית דגנך", ולא דגן נכרי¹². רוב הפוסקים פסקו שאין קנין¹³. אלא שמהר"י קארו הוכיח מלשון הרמב"ם: "עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיעה מן המצות אלא הרי היא בקדושתה, לפיכך אם חזר ישראל ולקחה ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש תרומות ומעשרות..." (הלכות תרומות פ"א ה"י), שדוקא לאחר שחזר הישראל וקנה ממנו הקרקע מועיל מה שאין קנין לנכרי, אבל כל זמן שהקרקע עדיין ברשות הגוי לדברי הכל יש קנין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מן המצות. ולפיכך פסק שפירות של גוי לא חלה עליהם קדושת שביעית¹⁴. נחלקו עליו המבי"ט¹⁵ והמהרי"ט¹⁶ והוכיחו בכמה ראיות מסוגיות התלמוד ולשונות הרמב"ם, שאף כשהקרקע עודנה בידי הגוי אין קנינו קנין להפקיעה מקדושתה. מלבד זה הביאו ראיות על קדושת שביעית ביחוד שנוהגת בפירות שגדלו בקרקע של גוי. אחת מהנה: "העיד ר' יהודה בן יעקב מבית גוברין ויעקב ברבי יצחק מבית גופנין על קיסרי שהחזיקו בה מעולם (שהיא מארץ ישראל) והתירוה (פטרוה מתרומות ומעשרות כחוץ לארץ) שלא במנין (של חכמים). אמר ר' חנן: אותה שנה שביעית היתה והלכו גויים לקרקסיות שלהם והניחו שוק מלא פירות ובאו ישראל ובזזום, בחזירתם אמרו בואו נלך אצל חכמים (לקבול על ישראל), שמא התירו להן חזירים"¹⁷. הרי שכשחשבוה לארץ ישראל נהגו איסור בפירות שביעית של גוי לאחר הביעור¹⁸. ויכוח מיוחד סובב על לשון הרמב"ם: "עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית, פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עברה, והעכו"ם אינן מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם"^{18א}. יש שהבינו הלשון: "פירותיה מותרין" שאין עליהם קדושת שביעית, ומותרים אף אחר הביעור, אלא בשביל שלא נאמר שמכל מקום יהיו אסורים כספיחים שגדלו מאליהם, הסביר

- הארץ, לחולטנות", כלומר: לא תחול עליה מכירה לגוי, שהיא מכירה מוחלטת, מבלי חזרה ביוכל.
- 11 ירושלמי, שם.
- 12 גיטין, שם.
- 13 רמב"ם, תרומות, פ"א ה"י; ראב"ד, שם, הי"ג; מאירי, גיטין שם; שו"ע, יורה דעה, שלא ג; ועוד.
- 14 ראה שו"ת "אבקת רוכל", סימן כד, ו"כסף משנה", שמיטה, פ"ד הכ"ט, ובכורים, פ"ב הט"ו.
- 15 ח"א: סימנים יא, כא, ריז, שלו; ח"ג: סימן מה.
- 16 ח"א, סימן מג.
- 17 תוספתא, אהלות, פי"ח.
- 18 ה"בית יוסף" השיב על ראיה זו בקצרה: "איכא לאוקמה בפירות ישראל ביד גוים". וראה על תשובה זו: במהרי"ט שם; ב"פאת השולחן", כג, ס"ק כט; ב"חזון איש", שביעית כ, ס"ק ז.
- 18א שמיטה, פ"ד הכ"ט.

הרמב"ם שכאן אין מקום לגזירה זו, ויש שהבינו: "פירותיה מותרין" לפני הביעור, שאין עליהם גזירת ספיחין, אבל קדושת שביעית יש עליהם¹⁹. ועוד לו לה"בית יוסף" טעם שני להתיר פירות של נכרים בשביעית, טעם שהבליעו כאילו דרך אגב^{19א}: "דקרא כתיב 'והיתה שבת הארץ לכם', לכם ולא לנכרים"^{19ב}. וטעם זה היה לראש פינה לבעל "פאת השלחן". לדעתו, הדבר מפורש בספרא, בהר: "לכם, ולא לאחרים", לדעתו — שכן מפרשי הספרא כתבו, שהכוונה: "לכם לא כל ה", ולא לנכרים, כלומר: שאסור להאכיל פירות שביעית לעכו"ם, כמבואר בתוספתא²⁰. ה"פאת השלחן" מוכיח, שמדרבנן בלבד אסרו בתוספתא, שכן בספרא מפורש "ולשכירך ולתושבך", מן העכו"ם. הא אין לנו לפרש "לכם, ולא לנכרים" אלא על "שבת הארץ" (שאם הארץ היא של נכרים, פטורה משביעית), ולא על "לאכלה". אף המלבי"ם ב"התורה והמצוה" מפרש כך את הספרא, וכתב: "ובזה נמצא מקור לדברי הרמב"ם (בעכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל זרעה בשביעית) אשר הרעיש עליהם בעל "כפתור ופרח" ואחריו המבי"ט ומהרי"ט²¹.

וטעם שלישי להתיר חידוש אחד מהראשונים ב"ספר התרומה"²²: בזמן הזה, ששביעית מדרבנן, לדברי הכל יש קנין לנכרי בארץ ישראל להפקיע מקדושתה. "...ומהטעם הזה נוכל לומר דשביעית מותר לחרוש ולזרוע בקרקע העכו"ם אפילו מדרבנן"²³. סובר כמותו גדול האחרונים, הגר"א²⁴. אף הוא מבסס הדבר על פי תלמוד ערוך: בגיטין²⁵ מבואר, שבסוריא, מכיון ש"כיבוש יחיד" היא וקדושתה מדרבנן, לדברי הכל יש קנין. האריך לתמוך ביסוד זה ובראיה זו ב"פאת השלחן"²⁶. אלא שבתשובת הרמב"ם²⁷ מבואר, שדוקא בסוריא יש קנין, אבל בארץ ישראל, אפילו שהתרומה נוהגת בה בזמן הזה מדרבנן, אין קנין²⁸. מחלוקת זו של הר"י קארו עם המבי"ט ובנו עסקו בה כל גדולי הדור בשעתם. הרי אין זו מחלוקת על דבר עראי, מקרה לפי שעה. ישוב יהודים חקלאי לא היה

19 וראה "כסף משנה" שם ומהרי"ט ח"א, מג.

19א בלשון הרידב"ז, סימן ד: "אחורי הקולמוס ולאיוזה סניף".

19ב "אבקת רוכל", שם.

20 שביעית, פ"ה.

21 וראה בחידושי שביעית שבספר "שאלת דוד" להר"ד מקארלין, שאף הוא סובר כפירוש זה בספרא.

22 הלכות ארץ ישראל.

23 שם.

24 יורה דעה, שלא, ס"ק כח.

25 מז א.

26 סימן טז, ס"ק מ.

27 הוצאת פריימאן, סימן קלב.

28 וראה "בית רידב"ז", סימן ד, ו"חזון איש", סימן ב, שחולקים על השוואת ארץ ישראל בזמן הזה לסוריא. וראה "מעדני ארץ" לרש"ז אורבוכ, סימן יב.

אז בארץ וכל צרכי המזונות היתה מספקת החקלאות הערבית. בשנת השמיטה היתה השאלה נוגעת להלכה למעשה יום יום בכל משך השנה: קדושת שביעית ונהגת בפירות נכרים, או לא? וכתוצאה מזה: חייבים להפריש תרומות ומעשרות מפירות הנכרים בשביעית, או לא? המבי"ט מעיד על עצמו: "משנת ה' רצ"ב, שנת השמיטה, עד שנה זו שנת ה' של"ד, שהם ששה שני שמיטות, כתבתי בכל שמיטה שפירות הגדלים בקרקע הגוי בארץ ישראל שאינם חייבים בתרומות ובמעשרות בשנת השמיטה אפילו מירחן הישראל, וגם שהגדל בקרקע הגוי בשנת השמיטה יש לו דין פירות שביעית... בכל שנת שמיטה הייתי מוסיף לקח ברפאות ממה שנתחדש לי..."²⁹. אבל לא נתקבלה דעתו למעשה. הוא עצמו כותב במקום אחר: "לא נתפשט בארץ ישראל איסור פירות שביעית בקרקע של גוים"³⁰. ושוב: "ואפילו שהיינו מורים עתה להתנהג בדיני שביעית היה נראה עתה כמו תקנה חדשה מה שלא היו נוהגים עד עתה, והיתה תקנה שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בה מצד הגלות והשיעבוד שאנו צריכים לעולם לקנות מן הגוים"³¹. ואלה דברי "הבית יוסף": "אמר יוסף קארו, אחר שכתב הרב ר' משה מטראני אגרת זאת השנית רצה לעשות מעשה כדבריו בשמיטה שעברה ומיחו בידו, ובשמיטה זו שהיא שנת ה' של"ד הקשה את רוחו ואימץ את לבבו לתקוע עצמו לעשות מעשה כדבריו ביד רמה, וקמו כל חכמי העיר ועיינו בדבריו הראשונים והאחרונים וראו שאין בהם ממש, והכריזו בבתי כנסיות בגזירת נידוי שכולם יפרישו תרומות ומעשרות מפירות הגוי שנתמרחו ביד ישראל בשביעית כמו בשאר שנים. נאום הצעיר יוסף קארו"³². ויפה כתב החיד"א, שמכאן תשובה למה שכתב ה"חרדים" שמרן חזר בו בסוף ימיו, שהרי בניסן שנת של"ה נפטר והתשובה הנזכרת היא משנת של"ד, ונמצא שעמד בדעתו "עד זיבולא בתרייתא"³³. אף הוא, החיד"א, מעיד שכך הוא מנהג ירושלמי מימי קדם כהוראת מרן ו"לא ראינו ולא שמענו שום חסיד שיהא נוהג ביעור אפילו על ידי הפקר". וכך פסק הרדב"ז³⁴. ביחוד האריך הרבה לקיים בכל תוקף פסק ה"בית יוסף" ב"פאת השלחן"³⁵, וסיים: "ברור כשמש דמותר לקנות תבואה ופירות מגוים בארץ ישראל ולאכלם בלא קדושת שביעית".

והיתר זה של ה"בית יוסף" הוא היסוד להיתר המכירה, שהונהג משנות תרמ"ט-תרנ"ו ואילך. שמיטה בזמן הזה מדרבנן — כך הוסכם מרוב הפוסקים

29 ח"ג, סימן מה.

30 ח"א, סימן יא.

31 ח"א, סימן שלו.

32 "אבקת רוכל", כד.

33 "ברכי יוסף" שלא י.

34 בתשובותיו, ח"ו, שני אלפים רכא.

35 כג. ס"ה כט.

(ראה פרק הקודם). ומכיון שכך, מלבד מה שלפי ספר "התרומה" והגר"א בדרבנן לדברי הכל יש קנין לנכרי, הרי מלבד זה באיסור דרבנן בודאי שיש לסמוך על פסק ה"בית יוסף", ובפרט שהסכימו לו חכמי דורו ונהגו כך למעשה. להיתר המכירה הסכימו בשנת תרמ"ח: ר' ישראל יהושע ז"ל מקוטנא³⁵, ר' שמואל מוהליבר ז"ל ור' שמואל זנויל קלפפיש ז"ל מוורשא. ותנאי התנו: שיצטרף להיתרם ר' יצחק אלחנן, ז"ל, מקובנה, והוא הצטרף. אבל התנו ששטר המכירה יכתבו הבית-דין שבירושלים, "ועל פי הסכמתם". ורבני ירושלים לא הסכימו. אדרבה, יצאו בכרוז נגד ההיתר, אסרו את העבודה אפילו על ידי נכרי והטילו קדושת שביעית על הפירות. אף מגדולי חוץ לארץ אסרו את המכירה: הנצי"ב ז"ל³⁶, ר' יוסף דוב סולובייצ'יק ז"ל³⁷ ור' דוד מקארלין ז"ל³⁸. יש שחלקו מבחינת הפעולה של המכירה. הנצי"ב, למשל, סובר ששביעית בזמן הזה מן התורה ואין קנין לנכרי להפקיע משביעית. האוסרים האחרים לא הגיעו למידה זו. מודים, ששביעית בזמן הזה מדרבנן, אבל מהם שאמרו שמכל מקום אין קנין לנכרי³⁹, ומהם שערערו מבחינת התוקף החוקי של המכירה ומצד האיסור של מכירת קרקע לנכרי בארץ ישראל (ראה להלן). אבל כשהגיעה שמיטת תרנ"ו, והישוב החדש כבר התפתח יותר והקשיים היו גדולים יותר, — עלולות היו המושבות החדשות להיחרב עם שביתה גמורה של שנה שלימה, — כבר הסכים הארי של חכמי ארץ ישראל, ר' יהושע ליב דיסקין ז"ל (הרב מבריסק), להיתר המכירה על פי האופנים שהציע הרב דיפו, ר' נפתלי הערץ הלוי, ז"ל⁴⁰. היתר זה היה מכוון בעיקר להאילנות, שאינן טעונות עבודה, ולא להשדות. בשמיטת תרס"ג נהג בהיתר זה חתנו של רנ"ה הלוי, ר' יוסף צבי הלוי (אב"ד בתל-אביב), על פי הסכמת שני גדולי ירושלים, ז"ל, ר' שמואל סאלאנט ומרעהו האדר"ת⁴¹. רעש חדש נתעורר

35א היה מי שכתב שהגאון מקוטנא הסכים להיתר "אך בלחץ הר"ש מוהליבר" והעתיק את דברי הרב מקוטנא בזה הלשון: "והנה לא רציתי לתקוע עצמי במחלוקת על כן חתמתי עצמי על ההיתר". אבל החסיד סוף המשפט. וזהו מה שחסר: "אם יסכימו הבית-דין שבירושלים" (ראה שו"ת "ישועות מלכו", יורה דעה, סימן נה). רוצה לומר: ההיתר הוא כל כך פשוט אצלו עד שאינו צריך לשום הסכמות ממי שהוא, אלא שמפני המחלוקת הוסיף התנאי של הסכמת הבית-דין שבירושלים. עד כמה היה הגאון נתון תחת "לחץ" בהיתרו יש לשפוט מתשובתו זו: "תמה אני, הלא למכור הקרקע הוא היתר פשוט, וכל ישראל הדרים בחו"ל נוהגים כן הן לענין מכירת פְּכוּרִים והן לענין מכירת חמץ בפסח... בפרט כי גדולי רבני ספרד אשר צפרנם עבה מכריסם של חכמי אשכנז הם מתירים... ומעולם לא עלה על דעתי שיהיה איש חושש בזה להחמיר". ("ישועות מלכו", סימן נג. וראה עוד שם, בסימן נט).

36 ראה "משיב דבר", סוף יורה דעה.

37 ראה "בית הלוי", ח"ג.

38 ראה "שאלת דוד", חידושי שביעית.

39 "בית הלוי". בימינו אנו: ה"חזון איש".

40 ראה "הוראת שעה", פרק לב.

41 ראה מכתבי האדר"ת ב"הוראת שעה". לא ו"לב.

בשמיטת תר"ע. מצד אחד קם להיתר כח אדיר כהגרא"י קוק, ז"ל, שהרחיב וביסס את כל צדדי ההיתר, בין על האילנות ובין על השדות, בין להלכה ובין למעשה, ומצד השני יצא בתוקף ובעוז נגד ההיתר כח כביר כהרידב"ז, ז"ל, מסלוצק (אז בצפת). אף חכמי ירושלים – הר"ח ברלין, ז"ל, והרי"י דיסקין, ז"ל – נצטרפו להאוסרים. סוף סוף נצחו המתירים והמכירה הונהגה על ידי הרבנות הראשית לארץ ישראל עד היום הזה.

והגבלה נתנו המתירים: אין המכירה פועלת היתר אלא בנוגע להפקעת הקדושה מפירות השביעית, וכן בנוגע לעבודות הקרקע שאינן אסורות אלא מדרבנן, אבל היא אינה מתירה את עבודות הקרקע האסורות מן התורה. עבודות הללו (זריעה, זמירה, קצירה ובצירה כדרך הקוצרים והבוצרים; ראה למעלה, פרק ב) צריכות להיעשות על ידי נכרי דוקא⁴². טעמו של דבר לא ביארו, קשה לומר שהחומר שיש בדאורייתא בכלל לעומת דרבנן הוא בלבד שגרם להגבלת ההיתר. הרי מכיון שהחליטו ששביעית בזמן הזה מדרבנן, שוב גם המלאכות דאורייתא אינן אלא מדרבנן. ומלבד זה: קדושת הפירות, בין בנוגע לביעור ובין בנוגע לאסורי סחורה והפסד, אף היא מן התורה. נראים הדברים שחששו שכל ההיתר של יש קנין לנכרי אינו אלא בנוגע לפירות ולא בנוגע להקרקע. ואמנם יש מקום לכך: בגיטין⁴³ אמרו, שהסובר יש קנין לנכרי להפקיע מידי מעשר, דעתו, שמכל מקום אין קנין לנכרי בארץ ישראל לחפור בה בורות שיחין ומערות. ישאל: כלום קנין ממון בארץ ישראל חמור יותר מהפקעת קדושתה? "קשה" – אומר ר' חיים סולובייצ'יק, ז"ל⁴⁴ – "לומר כן", אלא שאין ההבדל בין קדושה לממון. ההבדל הוא בין קנינו בגוף הקרקע לקנינו בפירות. יש לנכרי קנין בפירות אפילו להפקיע ממעשר, וכל שכן לממון, ואין לו קנין בגוף הקרקע אפילו לממון, לחפור בו בורות, שיחין ומערות, וכל שכן שאינו מפקיע קדושת הקרקע (וראה שם בארוכה). לפי זה מובנת הגבלת ההיתר יפה⁴⁵. אף מדברי "הכסף משנה"⁴⁶ יוצא, שמודה שאסור לישראל לעבוד בקרקע של נכרי. כשתימצי לומר, הדבר תלוי בשני הלימודים של יש קנין שבבבלי וירושלמי. לפי הבבלי, שהלימוד הוא מ"דגנך, ולא דגן נכרי", יתכן שאין הקנין אלא להפירות (כפירוש של ר' חיים סולובייצ'יק). אבל להירושלמי, שהלימוד הוא מ"והארץ לא תימכר, הא אם נמכרה חלוטה היא", הרי הקנין הוא אף לגוף הקרקע. מלבד זה שיטת רש"י מפורשת, שמותר לישראל לעבוד בקרקע של נכרי. "ר' חייא בר זרנוקי ור' שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא. פגע בהון ריש לקיש, איטפיל בהדיהו, אמר: איזיל איחזי היכי עבדי עובדא.

42 ראה "ישועות מלכו", סימנים נג, נה, נו ונט; "משפט כהן", סימנים סז ועא; ועוד.

43 מז א.

44 בספרו, תרומות, פ"א ה"י.

45 וראה "מעדני ארץ", פרק ט, שהאריך להמציא טעמים אחרים להגבלה זו.

46 שמיטה, פ"ד הכ"ט.

חזייה לההוא גברא דקא כריב (חורש). אמר להן: כהן וחורש! (שהכהנים היו חשודים על השביעית). אמרו לו: יכול לומר אגיסטון אני בתוכו⁴⁷. וברש"י: "אגיסטון — שכיר, וקרקע של עכו"ם היא". ב"שבת הארץ"⁴⁸ הוכיח, שאף הר"ח והערוך וספר התרומה סוברים כרש"י. אלא שהתוספות שם חולקים. ואף על פי שבזמן הזה הרי כל המחלוקת היא בדרבנן, שספיקו להקל, ובפלוגתתו הולכים אחרי המיקל, מכל מקום ראו המתירים להתמיר בארבע המלאכות של תורה, שיעשו על ידי נכרי.

בימינו עתה, שהמשקים העבריים אינם רואים שום אפשרות להכניס ערבים בעבודותיהם, הקושי העיקרי מהוה מלאכת הזריעה. הקצירה והבצירה לא אסרה תורה אלא כדרך הקוצרים וכדרך הבוצרים. לא קשה למצוא כמה אופנים של שינוי מהסדר הרגיל של מלאכות אלו⁴⁹. הזמירה, לפי הגר"י קוק, אינה עכשיו אותה הזמירה שאסרה תורה⁵⁰. בנוגע לזריעה נשלחו מהרבנות הראשית לארץ ישראל הוראות מיוחדות, איך להתנהג למעשה. הוראות כאלו נתנו אף בנוגע לשאר כל המלאכות השונות. אמנם בזמן האחרון הוקלה במדה ידועה שאלת הזריעה על ידי ההמצאה החדשה של זריעה במים בתוך פח המתוקן לכך על ידי חמרים כימיים המתאימים. הדבר עורר דיון רב מבחינת ההלכה, ורוב גדולי התורה הסכימו להיתר. אין בכך לא משום שדה ("שדך לא תזרע") ולא משום ארץ ("ושבתה הארץ"). אבל משתמשים בהיתר זה ובהמצאה זו בעיקר אלה שאינם משתמשים בהיתר המכירה. קשה להשתמש בכך בקנה מדה רחב.

עד כאן — על התועלת של המכירה ופעולתה ההלכותית. ועדיין זקוקה מכירה זו בירור מצד אישורה וקיומה ומצד היתר עצם המעשה.

כמה גרועה מכירת השמיטה, מבחינת התוקף והקיום, משאר המכירות הדומות, כחמץ ובכור וכיוצא? לפי שהמשלה אינה מְפִיָּה (מ"ם פתוחה, כ"ף דגושה) במכירת איזו קרקע שהיא שלא על ידי המוסד הממשלתי המיוחד לכך — ה"טאבו"⁵⁰. ויש בדבר משום שתי ריעותות: א) אין "סמיכות הדעת"; ב) דינא דמלכותא דינא. סמיכות הדעת מקורה בגמרא: "אמר רב: לא שנו (שקרקע נקנה בכסף בלבד) אלא במקום שאין כותבין את השטר, אבל במקום שכותבין את השטר לא קנה"⁵¹. וברש"י: "דכיון דרגילין בהכי לא סמכה דעתיה דלוקח עד

47 סנהדרין, כו א.

48 מבוא, פרק יא קונטרס אחרון, אות א.

49 ב"מעדני ארץ", סימן ב, מאריך להוכיח שקצירה ובצירה בכלל אינן עבודות קרקע אלא בגדר קדושת הפירות, שאחרי המכירה לנכרי היא נפקעת, וראה תשובת הגר"ז מלצר על זה בעמוד 282.

50 ראה למעלה, פרק ב.

50A הדברים נכתבו בימי שלטון ה"מנדט". וכמובן, לא השם — "טאבו" — קובע.

51 קידושין, כו א.

דנקיט שטרא". והלכה פסוקה היא זו בשלחן ערוך⁵², "הן שמדרכן שאינו קונה עד שיכתוב לו שטר מכירה גמורה, הן שמדרכן עד שיכתבו שטר ראייה לחוד, כפי המנהג כן יקום"⁵³. ההמשך ההגיוני הוא, שאם המנהג הוא, שרושמים ההעברה מרשות לרשות בספרי הממשלה, — בארצנו: ה"טאבו", — אינו קונה עד שהעברה זו תירשם שם. וכך כתב מפורש בעל "ערוך השלחן"⁵⁴: "ולכן במקום שהמנהג שכל זמן שלא בא קיום מערכאות לא נגמרה המכירה אין הקנין נגמר עד שיתקיים בערכאות". החסרון השני — דינא דמלכותא — אף הוא מקורו בתלמוד: "דינא דמלכותא דינא, ומלכא אמר לא ליקני ארעא אלא באיגרתא" (שטר מכירה)⁵⁵. ובשולחן ערוך⁵⁶: "...אבל אם דין אותו המלך ומשפטו שלא יזכה בקרקע אלא מי שכותב בשטר או הנותן דמים וכיוצא בדברים אלו, עושים כפי משפט המלך". "וכיוצא בדברים אלו" כולל, כמובן, אף החוק של ההעברה ב"טאבו". ואחד גדול מחכמי הספרדים, הר"י בכר דוד, בספרו⁵⁷, דן בשאלה שבאה לפניו על "ראובן שנתן במתנה לשני בניו הנשואים קרקעות שהיו לו ובתים ומאגאזיני"ס וכו' וכולן הקנה להם בשטר קיים ובקנין, אך לא העבירם בפנקס המוטיבי"לי...", והאריך לבטל את המתנה משני הטעמים האמורים: לא סמכה דעתו ודינא דמלכותא (הדגש העמיד בעיקר על דינא דמלכותא). הרידב"ז מסלוצק נאחז בדינא דמלכותא לבטל את מכירת השמיטה ובדברים סארקאסטיים כותב: "...ועל כן הגע בעצמך, אם הרב דיפו כתב על חתיכת נייר שטר מכירה להעריב היחף שכל ארץ ישראל שביד היהודים שייך לו, האם בזה קנה הערבי ונפקעה ארץ ישראל מן קדושתה והנייר הזה אינו ראוי אלא לצור על פי צלוחית"⁵⁸.

ויש ויש בידי המתירים בכדי לבטל שתי הטענות האמורות. בנוגע לסמיכות הדעת עמד הגרא"י קוק על כך מצד אחר (לאו דוקא משום חסרון ה"טאבו"): בקנין של "הערמה" הרי "לא סמכא דעתיה ואין זה קנין כלל"⁵⁹. לאחר שהאריך בדבר הוא מסיק: "במקום שעושה קנין לשם עסק ודאי עיקר כוונתו הוא קיום העסק, וכיון שאינו בטוח בקיום העסק או שהוא מתכוין לחזקו בדבר יותר אלים אין דעתו סומכת כלל לקנות בזה, אבל במקום שכל עיקר הקנין הוא כדי להפקיע האיסור, וקנין כזה גמר המקנה להקנות, שפיר סמכא דעתיה". תשובה זו מתאימה, כמובן, אף בנוגע לחסרון סמיכות הדעת מצד אי-הרישום בערכאות. מלבד זה, הרי

52 חושן משפט, קצ ז.

53 סמ"ע, ס"ק ח.

54 שם. סעיף כה.

55 בבא בתרא, נד ב.

56 קצד ב.

57 "דברי אמת", תשובות, סימן יב.

58 בהקדמתו ל"בית רידב"ז" על "פאת השלחן".

59 מבוא ל"שבת הארץ", יג.

מפורש בגמרא ובפוסקים, שעד כאן לא אמרו שבמקום שכותבים את השטר לא קנה בכסף, אלא בסתם, אבל "אי פריש, פריש"⁶⁰. והרי כאן עצה קלה: לפרש שהמכירה תחול על ידי הקנינים שאנו עושים עמו בלבד⁶¹. ועוד: במוכר שדהו מפני רעתה אין אומרים שלא סמכה דעתו כשלא עשה הקנין הנהוג דוקא⁶², ומתוך כך כתב ר' יצחק אלחנן, ז"ל, מקובנה, שאף במכירת חמץ הרי זה כמוכר שדהו מפני רעתה, שמבלעדי המכירה יפסיד את חמצו מפני האיסור⁶³, והוא הדין והוא הטעם בשמיטה.

ואשר לדינא דמלכותא, מעניין, שחומר לבטל טענה זו אנו מוצאים דוקא אצל ראש האוסרים בימינו את המכירה – ה"חזון איש" (והוא אמנם מערער על המכירה לא מטעם דינא דמלכותא)! באחד מספריו⁶⁴ הוא דן על "מי שלקח קרקע מחברו בארצנו הקדושה וקנאה בכסף שטר וחזקה או קנין סודר, אי קנה בלא כתיבת "טאבו". באורך רב הוא מוכיח, שהקנין חל⁶⁵. וסודו: דוקא כשהמלכות מקפדת ואוסרת הקנין באופן אחר, נאמר דינא דמלכותא, אבל לא באופן שהיא רק אינה מכירה ואינה מאשרת. בין ישראל לנכרי אמנם אף באופן כזה דינא דמלכותא קיים, אבל לא בין ישראל לחברו, ו"בארצנו אין המלכות מקפדת על עשיית שטרות זולתה ולא על הדיון בבית-דין של ישראל... הילכך כל קנינים שנעשו בין איש לרעהו צריכים לדון על פי דין תורה. אף על גב דדיניהם דלא ליכול ארעא אלא באיגרתא דטאבו, מכל מקום אין דיניהם על דין שבין ישראל לחברו". ולא מלבו הוציא סברא זו. הוציאה מכמה ראשונים⁶⁶. והוא מסיק עוד: "מכר ישראל לנכרי שדה בשטר וכסף ולא כתב לו בטאבו, נראה דחשיבא כשדה של נכרי לענין מעשרות, דכל שניחא לו לנכרי לקנות בדיני ישראל לא עשו דינא דמלכותא להפסיד בן אומתו... והילכך מהני מכירת מקומות החמץ אף שלא כתבו בטאבו". ויש להוסיף על כך לשון ה"בית יוסף": "...וכל שאינו מכיר אינו דינא דמלכותא, כמו לא ליכול ארעא אלא באיגרתא, שהמלך מקפיד על כך"⁶⁷.

השאלה על תקפה של המכירה לפי החוק האזרחי נתעוררה מזמן רב אף בנוגע למכירת חמץ (והחדרים שהחמץ מונה שם)⁶⁸. גדולי הדור בשעתם הסכימו שאין

60 קדושין, כו א.

61 וראה "ציץ הקודש", סימן טז.

62 תשובות הרשב"א, אלף רכו.

63 שו"ת "באר יצחק", אורח חיים, סימן ז. וראה שם במה שנחלק על המהרי"ט וה"נתיבות".

64 מעשרות, סימן י.

65 הר"י בשיטה מקובצת לבבא בתרא, נה א; הטור, סוף סימן סח, בשם הרמב"ן; ה"דרכי משה", שסט, ס"ק ג, בשם הרשב"א, ועוד.

66 חושן משפט, שסט, סוף הסימן. וראה ב"מעדני ארץ", סימן יח, ש"כמעט כל גדולי הספרדים לא סבירי להו כה"דברי אמת", ופשוט הוא אצלם דכתיבת המוטובי"לי לא מעלה ולא מוריד, בכהאי גוונא דפירש הלוקח דניחא ליה למיקני גם בלא הא" וחשב ומנה שם הרבה מחברים, הלא בספרתם.

67 ראה "המועדים בהלכה": מכירת חמץ והשתלשלותה.

זה מעכב⁶⁸. וגדולה מזו כתב בשו"ת "שערי דעה"⁶⁹: דוקא שלא למכור את החמץ על ידי הנוטריון, שכן אם מכר בקנין המועיל על פי דין תורה לא איכפת לנו אם אינו מועיל בדיניהם, אבל אם אנו באים רק מתורת דיניהם, אנו צריכים שיהיו גם כל פרטי הדבר בדיניהם, והרי בדיניהם אין זו אלא הערמה.

אנו באים אל הטענה השלישית של המערערים על המכירה, טענת איסור המכירה. הלכה מפורשת היא, שאסור למכור קרקע לנכרי בארץ ישראל. לא קרקע ולא המחובר לקרקע⁷⁰. ואיסור של תורה הוא: "לא תחנם", לא תתן להם חנייה בקרקע⁷¹. הרי זה כמליצת הנצי"ב: "ברח מהזאב ופגע בו הארי, כי רוצים להימלט מאיסור שביעית בזמן הזה דרבנן לרוב הפוסקים⁷² ופגעו באיסור מכירת קרקע לעכו"ם בארץ ישראל שהיא איסור דאורייתא לכולי עלמא"⁷³. גדולה מזו כתב ה"חזון איש"⁷⁴: "המוכר על ידי שליח (כדרך הנהוג למכור על ידי הרבנות הראשית) ודאי לא חייל המכירה, מדין אין שליח לדבר עבירה, ומיהו על פי זה ניצולים מאיסור המכירה...". דומה, "הצלה" זו אינה הצלה. מצד אין שליח לדבר עבירה יש מקום לקיים המכירה. מלבד מה ששיטת כמה ראשונים היא, שאם השליח שוגג, אין לומר בו "דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין", ויש שליח לדבר עבירה⁷⁵, וכאן הרי על כל פנים הרבנים השלוחים סוברים שאין במכירה זו עבירה כלל, ואם כן אינם, אפילו לדעת האוסרים, אלא שוגגים, בחינת "אומר מותר", הרי מלבד זה דעת כמה פוסקים שאם השליח מוחזק לעשות העבירה יש שליח לדבר עבירה⁷⁶, והרבנות הראשית הרי מוחזקת היא בכל שמיטה ושמיטה לסדר את המכירה⁷⁷. אולם נקודת הכובד של השאלה היא, כמובן, לא בקיום השליחות או ביטולה, אלא בעצם הדין: יש כאן עבירה "לא תחנם", או לא?

והרבה טעמים נאמרו בביטול האיסור. מהם כאלה שכל אחד מהם לעצמו דיו, ומהם שראויים על כל פנים להצטרף לסניף. יש שאמרו: לטובת ישראל מותר

68 ראה "חתם סופר", אורח חיים, קיג; שו"ת "דברי חיים", ח"ב, לו; ועוד.

69 ח"א, סימן ה.

70 משנה, עבודה זרה, יט ב.

71 שם, כ א.

72 הנצי"ב עצמו סובר שהוא מן התורה. ראה למעלה: בזמן הזה.

73 "משיב דבר" יורה דעה, "דבר השמיטה". וראה "שאלת דוד", חידושי שביעית ו"חזון

איש", ב"תוספות שביעית", שאף הם אוסרים מטעם זה את המכירה.

74 "תוספת שביעית", אות ד.

75 ראה תוספות קידושין, מב ב; מהרי"ט, ח"א סימן קיו; ביאור הגר"א, חושן משפט, שמח, ס"ק כז; ועוד.

76 ראה תשב"ץ, ח"א, סימן קנו; רמ"א, חושן משפט, שפח טו, "שבות יעקב", ח"א, סימן קסד; ועוד.

77 אלא שהש"ך, שמח ושפח, חולק אף על שוגג ואף על מוחזק.

למכור. הוכיחו: "לא תחנם" כולל אף איסור אחר: "לא תתן להם מתנת חנם"⁷⁸, ובכל זאת כשנותן לטובת עצמו מותר, כמבואר בר"ן⁷⁹ לענין "כל המשחרר עבדו עובר בעשה", שלטובת עצמו מותר, שאינו אלא "כענין שכתוב בעכו"ם לא תחנם"⁸⁰. טעם זה אי אפשר לסמוך עליו. יסוד ההיתר של להנאת עצמו הוא, שהרי זה כמכירה. מה לי שקיבל כסף ומה לי שקיבל הנאה אחרת⁸¹. ולפיכך בשיחרור ובמתנה שהאיסור הוא על מתנת חנם בלבד, שהרי מותר למכור את העבד ומותר למכור חפץ לנכרי, אנו אומרים שכשנותן לטובת עצמו הרי זה כמוכר. אבל בחנייה בקרקע, מה תוסיף תת כח ההנאה, והרי אף המכירה בכסף אסורה?⁸² שוב אמרו: "...ואף על פי שאסור ליתן ולמכור קרקע בארץ ישראל, כיון שהוא לטובת הישוב פשיטא דאין כאן איסור דלא תחנם"⁸³. כאן נקודה אחרת: לא סתם לטובת הישראל, אלא לטובת הישוב, כלומר: לטובת החנייה שלנו, לטובת ההתיישבות בקרקע על ידי ישראל. וזהו אמנם דבר המסתבר. סברא זו כתב גם האדר"ת: "...בשגם כל עיקר הלאו הוא כמובן כדי שתהיה לנו אחיזה באה"ק ולא להם, ואם נחמיר כל כך הרי אי אפשר ח"ו שתהיה לנו"⁸⁴. וטעם אחר אמרו: בספר "כפתור ופרח" לר' אשתורי הפרתי⁸⁵ כתב: "ישראל הדר בעיר שכולה עכו"ם ורוצה להעתיק דירתו למקום אחר, ויש לו שם בית, יכול למוכרה לעכו"ם", וכן "אם הוא בעיר שרובה ישראל ואין שם ישראל שיקנהו אפילו בזול". מכירת השמיטה דומה לזה, שהרי מכירה זו, שמטרתה להפקיע מאיסור שביעית, לא תוכל להתקיים אלא על ידי נכרי⁸⁶. אלא שהגאון מלובלין בעל "תורת חסד", בתשובתו⁸⁷ שנדפסה בשו"ת "זכר שמחה" לר"ש הלוי במברגר⁸⁸, דחה ראיותיו של ה"כפתור ופרח" והוכיח מהבבלי ומהירושלמי שאף באופן שאין ישראל אחר שיקנה אסור. אלא שמתוך דבריו של ה"תורת חסד" יש ללמוד, שבמכירת השמיטה אין בכלל משום "לא תחנם". הוא מניח יסוד: מכיון שלא נאמר בתורה האיסור בלשון מכירה, אלא בלשון חנייה, לא מעשה המכירה הוא הקובע את האיסור אלא החנייה של הנכרי, ולכן להחליף עם נכרי קרקע בקרקע מותר. אף על פי שחליפין כמכר, אבל חנייה חדשה אין כאן. לפי זה אף במכירת השמיטה, הרי סוף סוף חנייה לא תהיה לו,

78 עבודה זרה, שם.

79 גיטין, פ"ד.

80 וראה "מנחת חינוך", מצוה תכו.

81 לשון הר"ן שם: "והוה ליה כנותן דמי עצמו".

82 וראה "חזון איש", סוף שביעית.

83 "ישועות מלכו", סימן נה.

84 "שבת הארץ", בסופו.

85 פרק י.

86 ראה "משפט כהן", ס וסג.

87 משנת תרמ"ה, טרם שנתעוררה שאלת מכירת השמיטה.

88 סימו רז.

שהרי אנו יודעים שאחרי שביעית יחזור וימכור לישראל⁸⁹. וכך כתב הגר"י קוק: "...בפרט שידוע הוא שלא תישאר הקרקע בידו של נכרי, ואחר שביעית יחזור וימכרנה לישראל זה שלקחה ממנו, יש לומר דלא שייך האיסור בכהאי גוונא"⁹⁰. אולם ההיתר המתקבל הוא זה שהורה הגר"א מקובנה: מכירה לזמן, על שתי שנים. להפקעת הקדושה הרי זה מועיל⁹¹, ו"לא תחנם" אין כאן, שכן אין זו חניית קבע⁹². מכירה היא זו, אבל לא חנייה. תיקון זה – מכירה לשנתיים – הונהג למעשה, בצירוף תיקון שהנהיג הגר"ה מיפו, ז"ל, על פי הסכמת הגר"ל דיסקין ז"ל (הרב מבריסק): למכור האילנות על מנת לקוץ עם שטח הקרקע כדי שיעור נייתם⁹³. ההיתר של מכירה לזמן, בין מצד כחו להפקיע הקדושה ובין מצד שלילת הלאו של "לא תחנם", עורר דיונים רחבים ומשא-ומתן בסוגיות ובראשונים⁹⁴. תקנה זו של מכירה לזמן, בעצם אינה חדשה. בשו"ת "שמן המור"⁹⁵ דן המחבר, רב וראש ישיבה בחברון, על "איש ישראל שהיה לו כרם בחברון וכו', מה משפט ותיקון יבחר לו להתנהג כן בשנת השמיטה" ואחרי משא ומתן ארוך הורה למכור לנכרי את הקרקע וכל הנטיעות שבתוכה לזמן של שתי שנים⁹⁶. האדר"ת מוסר על פסק הגר"א מקובנה: "והרב ר' חיים יעקב שפירא, הראב"ד בבד"צ שלנו, סיפר לי (שהיה אז מו"ץ בקובנה), שכל עיקר הוראתו סמך על השמן המור, שנזכר בעיקרי דינים, ובקובנה לא היה אותו הספר ונשלח לו מברלין"⁹⁷. צירפו אף טעם זה: לדעת קצת אין הישמעאלים בכלל עובדי עבודה זרה ואינם בכלל האיסור של "לא תחנם" במובן של מתנת חנם⁹⁸. לדעה זו אינם אף בכלל הלאו של "לא תחנם" במובן של חנייה בקרקע, שפירשו ראשונים⁹⁹ שאיסורו הוא משום עבודה זרה¹⁰⁰. ודאי, שלהלכה אין ב"לא תחנם" בין ישמעאלי

89 וראה ב"כרם ציון", ספר ג, שהגרצ"פ פראנק הביא תשובת ה"תורת חסד", ונשא ונתן בדבריו והסיק כאמור.

90 "משפט כהן", נח. וראה "כלכלת שביעית", עמוד תקפו.

91 ראה לשון הרמב"ם, מכירה, פכ"ג ה"ו: "הקונה לזמן קצוב הוא בונה והורס ועושה בכל זמנו הקצוב כמו שעושה הקונה קנין עולם לעולם".

92 וראה לשון הרמב"ם, עבודה זרה, פ"י ה"ד, והחינוך מצוה שלט, בשם הרמב"ן.

93 ראה "הוראת שעה", פרק לב, יסודות התיקון ופרטי המכירה. וראה נוסחאות של שטר המכירה ושטר ההרשאה ב"משפט כהן", עמודים קסב-קסו.

94 ראה "שאלת דוד", חידושי שביעית; "ישועות מלכו", סימן נו; "חזון איש", בסופו; "הוראת שעה", ל ולא; "כלכלת שביעית", תקעב-תקעה; "מעדני ארץ", יד-יז.

95 ליוורנו, תקנ"ג.

96 חלק יו"ד, סימן ד.

97 "הוראת שעה", לא.

98 ראה ב"ח, חושן משפט, סימן רמט.

99 ראה סמ"ג, לאוין, מח.

100 "הוראת שעה", כה וכו; "משפט כהן". נח וסג.

לנכרים אחרים¹⁰¹, ואף המתירים לא אמרו אלא בתורת סניף לשאר הטעמים. היתר המכירה מקבל תוספת תוקף בצירופי טעמים אחרים שמחוצה לו, כלומר: בשעת הדחק הגדול יש מקום לומר שאף מבלעדי המכירה קיים היתר. נציין שנים מהצירופים. הראשון: בשעת הכרח ודחק גדול סומכים על יחיד במקום רבים, אף על פי שההלכה הפסוקה היא לא כאותו יחיד¹⁰², וביחוד באיסור דרבנן¹⁰³, והרי שביעית בזמן הזה מדרבנן ולפנינו דעת קצת ראשונים¹⁰⁴ שמשבטלו היובלות אין שמיטה נוהגת כלל, אפילו מדרבנן, אלא ממידת חסידות בלבד¹⁰⁵. על צירוף זה עמדו הגראי"ק¹⁰⁶ והגר"י ענגיל¹⁰⁷. ביחוד האריך זה האחרון ביסוד האמור שהוא, לדעתו, "טעם גדול להתיר" מאחר "דאין לך שעת הדחק גדול מזה דנוגע לפרנסת אלפי נפשות". הצירוף השני ידוע בשמו: "ארנונא". כלומר: "מכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא"¹⁰⁸. עמדו התוספות שם: וכי בשביל מסים וארנוניות אפשר להתיר איסור דאורייתא? ושני תירוצים אמרו: (א) שביעית בזמן הזה דרבנן (וכך פירש שם גם רש"י); (ב) היה פיקוח נפש בדבר, "ששואל להם המלך המס ואין להם מה לפרוע ומתים בתפיסת המלך". והדברים קל וחומר: אם בשביל תשלומי מסים התירו (לתירוץ הראשון, שאין משום פיקוח נפש בדבר), כל שכן בשביל צורך פרנסתם ההכרחית של אלפי משפחות וקיום המושבות שלא תחרבנה¹⁰⁹. ההיתר של "ארנונא" צף ועלה עוד בראשית הדיונים על שאלת השמיטה בישוב החדש, וכבר הנצי"ב מציין: "...וכל סמיכותם של הרבנים אשר התירו עד עתה יסוד ראייתם הוא מהא דר' ינאי הכריז... מכל שכן משום פרנסת האכרים שאין להם מקום אחר למחייתם. הכי צדיקים אנחנו יותר מר' ינאי?"¹¹⁰. אלא שהוא, הנצי"ב, האריך לסתור היתר זה: "במטותא מינייכו רבנן, אם כה תאמרו שמיקרי הפסד ממון מה שהשדות נשאים בורים בשנת השמיטה ואין להם מוצא לחיות נפשם, וכבר אמרתם ששביעית בזמן הזה דרבנן ומותר משום הפסד ממון, ואם כן נפל איסור דרבנן דשביעית בבירא...". שני חילוקים הוא אומר: ארנונא הוא הפסד ממש, שכן היו צריכים לשלם המס מכיסם אפילו שלא זרעו, אבל מניעת הריוח על ידי שביתה מעבודת הקרקע אינה בכלל זה; בארנונא גזר

101 ראה "בית יוסף", חושן משפט, שם; ש"ך, יורה דעה, קנא, ס"ק יח. וראה "חזון איש", סוף שביעית.

102 ט"ז, יורה דעה, רצג, ס"ק ג.

103 ש"ך, יורה דעה, רמב, הנהגת איסור והיתר.

104 הרו"ה והראב"ד ועוד.

105 ראה למעלה, פרק ג.

106 "משפט כהן", סג; מבוא ל"שבת הארץ", י.

107 "אוצרות יוסף", עמוד 92.

108 סנהדרין, כו א.

109 וראה מהרי"ט, ח"ב, סימן נב.

110 "משיב דבר", קונטרס דבר השמיטה.

המלך לחרוש ולזרוע ואנס אותם בעונשים על כך, ומפני כך דוקא התיירו. ראייה אופיינית נגד היתר הארנונא אומר הגר"ד מקארלין¹¹¹: "הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתתה לאבותינו לאכול את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה. ותבואתה מִרְבָּה למלכים אשר נתתה עלינו בתטאתינו ועל גִּוְיָתָנוּ מושלים... ובכל זאת אנחנו כורתים אֶמְנָה וכותבים... וְנִטֵּשׁ את השנה השביעית..."¹¹². הרי שאף בימי עזרא היה מס הארנונא, ובצורה די קשה, ולא התיירו משום כך (ואולי זוהי נקודת ההדגשה של "ובכל זאת..."). חילוקים שונים הוא נותן בין ארנונא של ר' ינאי לארנונות אחרות (ביניהם אף זה של הנצי"ב: אנסו אותם לזרוע). מחברים אחרים הסתמכו בכל זאת על יסוד הארנונא ממש, כפשוטו, שהרי משלמים מס אף עכשיו¹¹³, ומהם שאמרו בתורת היקש וקל-וחומר: אם בשביל מס התיירו, כל שכן וכו'¹¹⁴. על כל פנים, בתורת צירוף וסניף להיתר המכירה יש מקום להשתמש בטעם זה.

היתר המכירה הוא אמנם די מבוסס מצד ההלכותי — אבל בתורת הוראת שעה בלבד. כך הדגישו הרבנים המתירים בשמיטת תרמ"ט, וכך חזר והדגיש בכל פעם הגרא"י קוק. אלא שמרוב השימוש בהיתר זה כמעט שנשתכח האופי הארעי שלו. יפה עשה "הפועל המזרחי" שנתעורר בשנות השמיטה להחדיר עד כמה שאפשר את רוח השמיטה במשקיו ו"קיבוציו" ומושביו: יסדו "ועדת שמיטה" של רבנים להורות ולפקח על המלאכות השונות, האסורות והמותרות; קיבלו את הצעתו של כותב הטורים להשאיר בכל משק וכו' "פינת השמיטה", חלקת אדמה שלא תיכנס בה "מכירה" ושתישמר בה השמיטה כהלכתה; מסדרים שורה של כינוסים והרצאות תורניות על השמיטה, יסודותיה והלכותיה; קבעו בכמה מקומות שיעורים קבועים ללימוד הלכות שביעית. קידוש-השם יש לראות בהקיבוצים של "פועלי אגודת ישראל", ו"חפץ חיים" בראשם — ובזמן האחרון יש להוסיף: כפר חב"ד ספריה — המקיימים מצות שמיטה דברים ככתבם, מבלי להשתמש בהוראות היתר של מכירה לנכרי כלל.

"... אנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו לסבב פני הדברים, שסוף כל סוף תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש"¹¹⁵.

111 "שאלת דוד", חידושי שביעית.

112 נחמיה ט, לו-לז; י, א ולב.

113 ראה המכתב של ר' יצחק אלחנן מקובנה, שפירסם מר י. ורפל ב"הצופה", י"ז חשון תש"ה, שחקר ודרש "איך הוא נתינת המס והארנוניא תמן באה"ק".

114 וראה "אוצרות יוסף", מה — מח; "כלכלת שביעית", תקער-תקעז; ועוד.

115 אגרות ראי"ה, עמוד של.